

8. Hariman R. Prudence: Classical Virtue, Postmodern Practice / Robert Hariman. – Penn State Press, 2003. – 352 p.
9. Hofman B. Medicine as practical wisdom (phronesis) / B. Hofman // Poiesis Prax. – 2002. – № 1. – P. 135–149.
10. Mootz F. J. Law, Hermeneutics and Rhetoric / Francis J. Mootz. – Ashgate Publishing Ltd., 2010. – 492 p.
11. Peszenik A. Weighing Values / Aleksander Peszenik // International Journal for the Semiotics of Law. – 1992. – Vol. 5, issue 2. – P. 137–152.
12. Radbruch G. Five Minutes of Philosophy of Law / Gustav Radbruch // Oxford Journals of Legal Studies. – 2006. – Vol. 26. – № 1. – P. 13–15.
13. Rawls J. A Theory of Justice / John Rawls ; [rev. ed], 1999. – P. 52–56. Цит. за: Shiffrin J. B. A Practical Jurisprudence of Values: Re-Writing Lechmere Inc. v. NLRB / Joshua B. Shiffrin // Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review. – 2006. – Vol. 41. – P. 177–217.
14. From Moral to Legal Judgment: the Influence of Normative Context in Lawyers and Other Academics / S. Erk, S. Schlein, T. Spranger, H. Walter // Social Cognitive and Affective Neuroscience. – 2011. – Vol. 6, issue 1. – P. 48–57.
15. Shiffrin J. B. A Practical Jurisprudence of Values: Re-Writing Lechmere Inc. v. NLRB / Joshua B. Shiffrin // Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review. – 2006. – Vol. 41. – P. 177–217.
16. Siltala R. Law, Truth and Reason: A Treatise on Legal Argumentation / Raimo Siltala. – Springer, 2011. – 290 p.
17. Foss S. K. Contemporary Perspectives on Rhetoric / K. Sonja Foss ; 3 edition. – Waveland Press Inc., 2002. – 400 p.
18. Surprenant Chris W. Politics and Practical Wisdom: Rethinking Aristotle's Account of Phronesis / Chris W. Surprenant // Topoi. – 2012. – № 3. – P. 221–227.

A. Khvorostyankina

VALUES IN LEGAL ARGUMENTATION: PARTICULARITIES OF USING

This article analyzes the place and role of the category of “values” in legal discourse. Through the prism of legal argumentation theory, the author discusses the possibility of reference to social values in judicial reasoning, particularities of constructing and using of the value-based arguments.

Keywords: theory of legal argumentation, practical reasoning, values in law, value-based arguments.

Матеріал надійшов 10.05.2013

УДК 340.12 (477)

Савенко М. Д.

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ У РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню концепцій, моделей, підходів юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції, вимог до окремих аргументів, значення юридичної аргументації як важливої змістовної складової рішення конституційної юстиції.

Ключові слова: конституційна юстиція, конституційне правосуддя, рішення конституційної юстиції, юридична аргументація.

Юридична аргументація у судових рішеннях, у тому числі і конституційної юстиції, є їх домінантою. Саме вона дає змогу зрозуміти, з чого виходив суд, приймаючи відповідне рішення. Лише належно аргументоване рішення може вважатися правосудним. Повнота і всебічність, істинність, об'єктивність і побудова юридичної аргументації на принципах розумності і верховенства права, на конституційних і загальнолюд-

ських цінностях суттєво впливають на переконливість і справедливість рішення, сприйняття і виконання рішень конституційної юстиції, особливо за відсутності законодавчо встановленого механізму їх виконання, сприяють посиленню гарантій верховенства Основного Закону і його правової охорони. Тому дослідження юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції завжди буде актуальним.

Окремі філософські і теоретичні аспекти юридичної аргументації та її особливості переважно у рішеннях судів загальної юрисдикції досліджували Г. Брутян, М. Козюбра, П. Агаян, А. Алексеев, А. Івін, С. Оганесян, Ю. Івлєв, В. Гошуляк, А. Хворостянкіна та ін. Проте, незважаючи на значимість і особливість юридичної аргументації у конституційному правосудді, адекватного ставлення науковців і практиків до цієї проблематики не спостерігається. Вони приділяли увагу дослідженню правової природи рішень конституційної юстиції, обов'язковості їх окремих структурних елементів, механізмів виконання і особливо поняттю «правова позиція». Щодо останнього можна зрозуміти російських дослідників, оскільки для цього є правове підґрунтя – закріплення терміна «правова позиція» у федеральному конституційному законі «Про Конституційний Суд Російської Федерації». Однак доцільність дослідження зазначеного поняття українськими науковцями і практиками піддається сумніву. Питання полягає у тому, чи варто інтерполювати це поняття у національне конституційне судочинство. На наш погляд, варто зосередити увагу саме на юридичній аргументації правової природи зроблених на підставі наведених у ній аргументів висновків, розгляду їх як судового прецеденту «*ratioidisishens*».

Термін «юридична аргументація» не використовується у нормативних актах, що регулюють конституційне судочинство. Не розкривається це поняття і в Юридичній енциклопедії, де згадується лише про теорію аргументації [1]. Сутність її полягає у наведенні переконливих, вагомих аргументів, на підставі яких приймається рішення [1, с. 139–140]. У структурі рішення юридична аргументація викладається у мотивувальній частині. Однак регламентація структури рішення конституційної юстиції, на відміну від судів загальної юрисдикції, не є поширеною, навіть трапляються випадки не виділення її. Зокрема, Законом «Про Конституційний Суд Азербайджанської Республіки» передбачено, що рішення Конституційного Суду складається з вступної, описової та резолютивної частин, де наведено доводи й обґрунтовано висновки, до яких дійшов суд, встановлені судом факти викладаються в описовій частині [2, с. 185]. Тобто юридична аргументація розподілена між описовою частиною, у якій наводяться аргументи на підтвердження встановлених судом фактів, та резолютивною – висновки, зроблені за результатами юридичної аргументації. Більш поширеною є регламентація змісту

рішень конституційної юстиції із зазначенням у ньому встановлених судом обставин і доводів на користь рішення (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія), а в Грузії – доказів [2, с. 294, 389, 428, 471, 523, 343]. За змістом таких положень термін «обставини справи» передбачає і юридичну аргументацію, на підставі якої формулюються доводи, висновки на користь рішення. Іншого значення терміну «обставини справи» надається на законодавчому рівні у Латвії, де вимога до змісту рішення Конституційного Суду полягає у наведенні констатованих Судом обставин і доказів, що обґрунтують його висновки [2, с. 717]. У Литві у рішеннях Конституційного Суду мають бути вказані встановлені Судом обставини, а також аргументи та докази, на підставі яких прийнято рішення [2, с. 756]. У Вірменії вимогою до змісту рішення є наведення аргументів, що обґрунтують прийняте Судом рішення [2, с. 220]. В Україні в структурі рішення Конституційного Суду виокремлюється мотивувальна частина без конкретизації вимог до її змісту (статті 65, 66), а також принципи повноти, всебічності та обґрунтованості у діяльності Суду (стаття 4 Закону України «Про Конституційний Суд України» [2, с. 653, 631].

Дослідження практики правового регулювання вимог до змісту рішень конституційної юстиції виходить за межі цієї праці, метою якої є спроба розглянути методологічні аспекти юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції, теоретичні та практичні підходи до її формування. Ми не будемо зупинятися на багатозначності поняття юридичної аргументації з урахуванням обмежених можливостей щодо розміру статті, а розглянемо її в аспекті методологічної технології, що передбачає визначення концепцій, моделей, підходів, юридичного інструментарію.

Концепції, моделі, підходи прийоми і способи юридичної аргументації залежать від моделі органу конституційної юрисдикції та їх належності до певної правової сім'ї. У рішеннях органів конституційної юрисдикції англосаксонської правової сім'ї та американської моделі органів конституційної юрисдикції правова аргументація буде будуватися за концепцією природного права, на основі верховенства права, моральних норм, правового звичаю і використання судового прецеденту. А для органів конституційної юрисдикції країн романо-германської правової сім'ї і континентальної (європейської, австрійської) моделі юридична аргументація буде будуватися на

позитивістській концепції, що не виключає можливості використання окремих елементів американської моделі. Зокрема, Федеральний Конституційний Суд (ФРН), створений за континентальною моделлю, на початку своєї діяльності у юридичній аргументації використовував концепцію природного права, а пізніше позитивістську концепцію. Як зазначив колишній голова цього Суду Р. Герцог, Основний Закон містить широкий набір прав, і в суду не було потреби вдаватися до послуг доктрини природного права, що він робив на початку своєї діяльності [3, с. 425]. Концепцію природного права в юридичній аргументації використовує і Конституційний Суд Литовської Республіки (континентальна модель). Конституція цієї країни визнала права і свободи людини природними, тому при вирішенні питань щодо прав і свобод Суд буде дотримуватися доктрини природного розуміння прав людини.

Органи конституційної юрисдикції у юридичній аргументації мають комплексно використовувати різні концепції, моделі, підходи, оскільки лише за таких умов можна правильно розв'язати непрості питання, віднесені до компетенції цих органів, і прийняти об'єктивне, справедливе й обґрунтоване рішення.

Базовою, основною моделлю юридичної аргументації є аксіологічна. Ціннісний підхід органічно пов'язаний з предметом конституційної юрисдикції, правоохоронною і правозахисною функціями конституційної юстиції, її завданнями забезпечити верховенство Конституції, конституційну законність і правопорядок.

Конституція України як комплексний нормативний акт регулює широку сферу найважливіших суспільних відносин і в кожній визначає відповідні їм загальнозначущі цінності: соціальні, моральні, духовні, правові тощо, а також цінності позитивного права. Загальні конституційні цінності поширюються на всі сфери суспільних відносин, на всі галузі права – це визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, конституційність, законність, верховенство права, а також його складові: розумність, справедливість, пропорційність, правова визначеність демократичної, соціальної, правової держави тощо.

Цінності владарювання полягають у належності влади народу і здійсненні її в інтересах його більшості, а не окремих соціальних груп, забороні узурпації влади, децентралізації і деконцентрації влади, встановленні меж влада-

рвання, здійсненні її відповідно до сучасних демократичних, правових цінностей. Цінності правового статусу особи включають права і свободи людини і громадянина, їх невідчужуваність та непорушність, заборону скасування і звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, навіть при внесенні змін до Конституції України, невичерпність прав і свобод та їх гарантованість, відповідальність держави перед людиною за свою діяльність щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Цінності правосуддя охоплюють справедливість, об'єктивність і доступність, здійснення компетентним та незалежним судом, заборону будь-якими способами впливати на суд, право на належну правову судову процедуру, вчинення процесуальних дій з дотриманням конституційних засад судочинства та конституційних цінностей, неприпустимість суддівського свавілля, безпідставного або непропорційного обмеження прав і свобод людини і громадянина, за якого вони втрачають будь-який сенс, не досягають своєї мети, відповідальність суддів за прийняття неправосудних рішень, право на правову допомогу, розгляд справи у розумні строки, ефективне поновлення порушеного права на завершальній стадії правосуддя – виконанні судових рішень, право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої при здійсненні правосуддя [4, с. 10–11].

Використання аксіологічної моделі юридичної аргументації вимагає дотримання правил конкуренції та балансу цінностей. Визнання Конституцією України людини з комплексом належних їй прав і свобод найвищою цінністю означає, що інші конституційні цінності не можуть конкурувати на одному рівні з нею, тобто вона є пріоритетною. Зазначена модель має використовуватися у поєднанні з усіма іншими концепціями, моделями і підходами.

Першоосновою юридичної аргументації є герменевтична, інтерпретаційна модель. Саме з неї необхідно розпочинати аргументацію в рішеннях конституційної юстиції. Ця модель дає змогу шляхом тлумачення встановити дійсний зміст конституційного положення, принципу, закладених у них цінностей, а також певної норми закону, відповідність її Основному Закону. Ефективність її використання залежить від досконалого володіння суб'єктом аргументації надбаннями герменевтики, конституційними, загальнолюдськими і загальноцивілізаційними цінностями, його професійного рівня, правової культури, світогляду, а

також від використання та дотримання всіх можливих видів і способів правил тлумачення. Якщо за результатами тлумачення різними видами і способами не досягнуто однакового загального висновку, тоді це вказує на помилковість здобутого результату і він не може вважатися істинним і бути покладеним в основу рішення.

Конституційна юстиція послуговується у юридичній аргументації і логічним методом, який полягає у використанні логічних прийомів дослідження: дедукції, індукції, аналізу, синтезу, достатності, непротириччя та інших. При цьому переважно вдаються до аналізу, порівняльно-правового аналізу та дедукції. Динаміка суспільних відносин породжує нові види, що вимагає розкриття їх правової природи, змісту, прав і обов'язків учасників, і за одиничним спірним випадком потрібно буде використати метод індукції. Логічний метод потребує обережності, ґрунтовного дослідження і не допускає формалізму, помилок у висновках за будь-якими її прийомами. Логічні прийоми «від зворотного», «хто може більше, той може і менше» мають використовуватися з урахуванням правового регулювання спірного питання, особливо компетенції. Якщо повноваження певного органу влади повно визначені нормативним актом вищого рівня, що не передбачає можливості встановлення його компетенції іншими актами, то це означає, що ним встановлено вичерпний перелік повноважень, які можуть змінюватися тільки цим актом і жодним іншим, у їх числі і рішенням конституційної юстиції шляхом використання як логічних, інтерпретаційних та інших моделей, прийомів та способів юридичної аргументації. Недотримання цього правила неминуче призведе до помилки, наслідком якої буде неправомірне розширення чи звуження повноважень відповідного органу влади. Такої помилки припустився Конституційний Суд України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду юстиції» (справа № 1-7/2011) [5, с. 84–85]. Рішенням від 21 червня 2011 р. Суд визнав конституційною частину першу статті 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою Президенту України надано не передбачені Конституцією України повноваження ліквідувати суди загальної юрисдикції. Таке рішення суд аргументував тим, що це повноваження є складовою повноваження Президента ліквідувати

суди, воно органічно пов'язано зі створенням юридичної особи, правом ліквідувати яку статтею 110 Цивільного кодексу України наділений суб'єкт її створення. Така аргументація не є істинною, оскільки побудована на логічній хитрості, спробі відшукати хоч якісь доводи. Подібні юридичні аргументації науковці називають псевдоправовими.

Для правильного вирішення спірного питання необхідно було використати і герменевтичну модель юридичної аргументації, зокрема граматичний і системний способи та буквальне тлумачення. За статтею 106 Конституції України, повноваження Президента України встановлено виключно Конституцією України, що визнав і Конституційний Суд України у своїх рішеннях. Правильність аргументації у цьому випадку залежить від порівняльного аналізу змісту положень пунктів 15 і 23 частини першої статті 106 Конституції України [6]. Відповідно до пункту 15 Президент України утворює, реорганізовує та ліквідує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які також є юридичними особами публічного права. Якщо наведені Судом аргументи є правильними, то постає питання, чому у пункті 15 поряд з терміном «утворює» вживаються терміни «ліквідує та реорганізовує», адже за логікою Суду термін «утворює» змістовно включає повноваження щодо ліквідації судів і, безумовно за такого підходу, реорганізацію. За правилами логіки, якщо конституцієдавець передбачав однакові повноваження щодо утворення та ліквідації органів державної виконавчої та судової влади як юридичних осіб публічного права, то редакція відповідних положень також повинна бути ідентичною. Якщо ж відповідні положення редакційно є різними, тоді логічно вони встановлюють і різний обсяг повноважень. Наведені коротко аргументи безспірно спростовують аргументацію Суду і ставлять під сумнів конституційність і правосудність відповідного положення Рішення Конституційного Суду України. Правові наслідки подібної аргументації набагато серйозніші, ніж проста помилка. Таким чином, Конституційний Суд України не тільки визнав можливим розширення виключних конституційних повноважень, а й фактично дозволив парламенту приймати закони з порушенням Конституції України, гарантуючи йому їх виправдання.

Конституційна юстиція у юридичній аргументації має обов'язково використовувати і доктринальний підхід. У ній повинні бути

проаналізовані праці як українських, так і зарубіжних науковців з проблематики питання, що розглядається, і висловлена позиція Суду стосовно їх поглядів. У рішенні також мають бути викладені основні положення фахівців, надані на прохання Суду, і висловлення судження щодо них. Використання доктринального підходу зумовлено формуванням конституційною юстицією власної доктрини щодо конституційних цінностей, теорії конституціоналізму з урахуванням сучасних наукових розробок, з одного боку, а з другого – це виключить колізії, розбіжності між аргументами, наведеними у рішенні і викладеними у наукових працях, і сприятиме авторитету конституційної юстиції, виконанню її рішень. Якщо доктринальна аргументація буде переконливішою за наведену конституційною юстицією, то остання не буде сприйматися істинною, що негативно позначиться і на виконанні її рішень.

У юридичній аргументації можуть використовуватися аргументи окремих думок суддів, які за своєю природою є актами доктринально-професійного тлумачення, і обов'язково має бути зазначена у рішенні конституційної юстиції думка судді, висловлена у процесі прийняття рішення з наведенням відповідних аргументів, як постановочне питання. Це сприятиме визначенню з аргументацією Суду і спрацює на випередження аргументів у окремій думці судді або на її викладення.

У юридичній аргументації конституційна юстиція може залучити й етичну модель, що полягає у визначенні моральної прийнятності та допустимості певних аргументів, а також має використовувати судову практику міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини та органів конституційної юрисдикції інших країн, наводячи їх аргументи на підтвердження власних. Також доцільним є використання висновків, зроблених за результатами аргументації, які називають правовими позиціями (практика підтверджує їх поширеність). При цьому висновок з раніше прийнятих рішень може використовуватися, якщо він є істинним і сформований за повної і всебічної,

істинної та справедливої аргументації. Правила юридичної аргументації не допускають протиріч як в одному рішенні, так і в різних рішеннях. Це суперечить принципу правової визначеності та правової певності, довіри до рішень конституційної юстиції.

При цьому Суд може використовувати лише ті аргументи власних рішень і рішень Європейського суду з прав людини, які базуються на ґрунтовному дослідженні і стали основою прийняття відповідного рішення. Не можна розцінювати як аргумент одне лише посилання на положення Конституції чи міжнародних актів, рішення Європейського суду з прав людини, на неаргументовані висловлювання у власних рішеннях. Простий набір подібних посилань або висмикування окремих положень роздумів певного суду не відповідає вимогам до змісту юридичної аргументації. Неприпустимим є використання в аргументації такого техніко-юридичного прийому, як юридична фікція, а також пересмикування, маніпулювання міркуваннями Європейського суду з прав людини та власними у попередніх рішеннях, тобто свідоме і навмисне намагання визнати окремі правові судження, орієнтири, що не мають жодного відношення до справи, аргументами з метою створити ілюзію переконливості позиції Суду. Зміст юридичної аргументації залежить від рівня правової, політичної і загальної культури, національних традицій, звичаїв, досягнень конституціоналізму, повноти використання конституційних і загальноновизнаних правових, демократичних, загальнолюдських цінностей та стану і якості правового регулювання. Результати юридичної аргументації не будуть істинними, якщо вони призводять до фактичного скасування прав і свобод, звуження їх змісту, обсягу та сфери застосування конституційних цінностей, порушують засади функціонування та розвитку громадянського суспільства, принципи діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, допускають концентрацію чи узурпацію влади одним з органів державної влади або їх наслідком буде розбалансування системи стримувань і противаг усього державного механізму.

Список літератури

1. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енцикл». – Т. 1. – 1998. – 672 с.
2. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. Сборник нормативных актов. – М. : Зерцало. 1998. – 800 с.
3. Права человека / под. ред. Е. А. Лукашевой. – М. : НОРМА, 1998. – 573 с.
4. Савенко М. Д. Тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України в аспекті принципу верховенства права / М. Д. Савенко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2011. – Т. 116. Юридичні науки. – С. 9-14.
5. Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 6. – С. 84-85.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

M. Savenko

METHODOLOGY OF LEGAL ARGUMENTATION IN DECISIONS OF CONSTITUTIONAL JUSTICE

The article deals with the concepts, models, and approaches of legal argumentation in the decisions of constitutional justice as well as with requirements to separate arguments. It analyses the meaning of legal argumentation as an important content element of the decisions of constitutional justice.

Keywords: constitutional justice, constitutional jurisprudence, decisions of constitutional justice, legal argumentation.

Матеріал надійшов 08.04.2013

УДК 340.132.3:342.565.2|(477)

Абрамович Р. М.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПРИНЦИПУ НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено судову аргументацію принципу незворотності дії закону в часі. Проаналізовано взаємозв'язок між судовими аргументами принципу «lex ad praetorian non valet» у судовій практиці Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: закон, аргументація, принцип, виняток, незворотність закону, право.

Як відомо, принцип незворотності дії закону в часі закріплений статтею 58 Конституції України, відповідно до якої закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Наведене текстуальне формулювання принципу незворотності є досить-таки категоричним, що викликало необхідність у його офіційному тлумаченні Конституційним Судом України, який присвятив цьому питанню прямо чи дотично сім своїх рішень, проте правова аргументація деяких з них, м'яко кажучи, видається недостатньою.

Ідеться про Рішення КСУ № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 р. (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) та Рішення № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 р. (справа

про податки). У Рішенні № 1-рп/99 (першому з наведених) Конституційний Суд дійшов висновку, що положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб. Відповідно до рішення КСУ цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб, проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті. Основним аргументом такої позиції Суду стало розміщення принципу незворотності дії правових норм у Розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Використаний судовий